

УДК 37.034

ПРОБЛЕМА НАСТУПНОСТІ У ВИХОВАННІ МОРАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ ДОШКІЛЬНИКІВ І МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Федорова Марія Анатоліївна
м.Житомир

У статті розглянуто розуміння сутності і змісту поняття "наступність" у філософії, психології, педагогіці. Проаналізовано складові та рівні наступності, які виділяються у науковій літературі. Виділено причини, що ускладнюють реалізацію принципу наступності між дошкільною та початковою шкільною освітою. Автором запропоновано власний підхід до виділення рівнів та їх змістового наповнення при розв'язанні проблеми наступності.

Ключові слова: наступність, принцип наступності у вихованні, рівні наступності, аспекти наступності.

Інноваційні процеси в освітній галузі, що виникли внаслідок соціально-культурних трансформацій нашого суспільства, потребують суттєвих структурно-функціональних змін в системі неперервної освіти. У цьому зв'язку, важливою є зміна акцентів з формування "людини розумної" – до формування "людини духовної", яка здатна ставити і розв'язувати суспільно значимі задачі, досягати практично значущих цілей, сприяти прогресивному розвитку суспільства. Оптимізація цього процесу сприятиме забезпечення наступності між різними ланками освіти, зокрема між дошкільною та шкільною освітою. На жаль, сьогодні спостерігається протиріччя між необхідністю перегляду засад реалізації принципу наступності та недостатньою розробленістю методологічних основ комплексного рішення цієї проблеми.

У науковій літературі проблема наступності розглядалася у різних аспектах: теоретичні аспекти принципу наступності (Ю.Бабанський, Н.Мойсеюк, О.Савченко, В.Сластьонін, В.Сухомлинський), психологічні аспекти (Л.Божович, В.Давидов, Д.Ельконін, Г.Люблінська, О.Проскура), наступність між дошкільною та шкільною освітою (Л.Артемюк, А.Богущ, О.Богінч, В.Кузь, Д.Струннікова). Проте, у зазначених працях недостатньо розкрито проблему виховання моральних цінностей у період переходу від дошкільної до початкової шкільної освіти. Метою нашої статті є характеристика підходів до розуміння наступності у науковій розкриття та визначення основних орієнтирів, що забезпечать реалізацію принципу наступності у вихованні моральних цінностей старших дошкільників і молодших школярів.

У філософії наступність розуміється як "зв'язок між різними етапами або ступенями розвитку, сутність якого полягає у збереженні тих чи інших елементів цілого або окремих його характеристик при переході до нового стану" [10, с. 75]. Отже, зв'язок між попереднім і наступним етапом розвитку, що виявляється у збереженні певних характеристик процесу є основною ознакою наступності. Такий підхід покладено в основу психологічного розуміння наступності.

У психології наступність розглядається як характеристика розвитку особистості, де періоди її становлення послідовно змінюють один одного. Так, С.Рубінштейн сутність наступності вбачав у зв'язку між ступенями розвитку особистості: певна стадія розвитку виростає із попередньої, яка, в свою чергу, є умовою для наступної стадії. Таким чином, наявний рівень розвитку особистості є передумовою для засвоєння нових знань і способів діяльності [8, с.275].

Таку позицію розділяє і доповнює А.Брушлинський. Сутність наступності і неперервності психічного вчений обґрунтовує таким чином: "результати діяльності людини втілюються не лише у створених об'єктах, а й у ній самій", відповідно дійсний психічний розвиток "виступає одночасно як продукт попередньої діяльності і як внутрішня умова

наступної, більш складної діяльності". Отже, наступність забезпечується не лише зовнішніми впливами, а й внутрішніми передумовами, постійна взаємодія зовнішнього і внутрішнього призводить до "створення нових, раніше не існувавших продуктів, способів, засобів здійснення процесу і інших детермінант, які одразу ж включаються у подальше протікання процесу в якості нових умов" [1, с.166-167].

О.Леонтьєв наступність пов'язував з неперервністю на межі різних етапів або форм навчання, що має призвести до єдиної організації цих етапів або форм в рамках цілісної системи освіти [3, с.215].

В.Давидов наступність розумів як умову цілісності педагогічного процесу, завдяки якій кожна дитина доводиться до певного рівня соціальної зрілості і засвоює суспільно необхідні здібності. У змісті освіти початкової школи наступність полягає у зв'язку з тими життєвими знаннями, які дитина отримала до школи і передбачає подальше ускладнення змісту та збільшення об'єму цих знань. При цьому вчений наголошує на необхідності розрізнення теоретичних і життєвих знань і цілеспрямованого формування з перших класів теоретичного мислення, що є умовою гармонійного розвитку особистості [2, с.80-87].

У педагогіці проблема неперервної освіти порушувалась у творах мислителів античності (Платон, Аристотель, Квінтіліан), погляди яких лягли в основу перших систем навчання і виховання підростаючого покоління. В подальшому ідея наступності у системі неперервної освіти розроблялася Я.А.Коменським, Й.Г.Песталоцці, Ф.В.А.Дістервегом, Р.Оуеном та ін. У працях зазначених вчених принцип наступності полягав у поступовому ускладненні змісту навчального матеріалу на основі врахування наявних потреб, інтересів дітей, їх рівня розвитку.

Сьогодні у педагогіці наступність розуміється як загальнопедагогічний принцип, який забезпечує ефективність педагогічного процесу на різних його ланках і є умовою реалізації інших принципів.

В.Галузяк і М.Сметанський зазначають, що принцип наступності відображає закономірність, згідно з якою виховання здійснюється через цінності, потреби, які вже сформовані у структурі особистості дитини. Отже, реалізація наступності передбачає організацію виховання, за якої кожний виховний захід є продовженням попередньої виховної роботи, "підносить вихованця на більш високий рівень розвитку, забезпечує перехід від простих до більш складних форм поведінки", їх послідовне збагачення та розвиток. Н.Мойсеюк розуміє принцип наступності і безперервності у вихованні як "проходження ряду етапів, протягом яких поступово ускладнюються й урізноманітнюються зміст та напрями розвитку тих утворень, які загалом складають цілісну систему характеристик особистості". Доповнюючи її, М.Фіцула зазначає, що реалізація принципу наступності у вихованні поведінкових звичок передбачає розробку системи послідовних виховних заходів, що виключає їх випадковий, епізодичний характер.

В.Сластьонін відзначає, що наступність передбачає послідовність педагогічного процесу (оскільки складні задачі не можуть бути розв'язані раніше простих), вибудовування його у певну систему і стосується змісту, форми, способів взаємодії суб'єктів виховання, особистісних новоутворень учня. Реалізація принципу наступності дозволяє об'єднати та ієрархізувати окремі педагогічні ситуації в цілісний педагогічний процес, що дасть можливість учням засвоїти зв'язки та відношення між предметами та явищами оточуючого світу, створить умови переходу до більш складних

форм пізнання, поведінки і діяльності, забезпечуючи їх послідовне вирішення [6, с.369].

Науковці (А.Богущ, М.Вашуленко, В.Галузяк, В.Киричок, В.Кузь, Н.Мойсеюк) стверджують, що наступність у роботі дошкільної і шкільної ланок освіти забезпечує цілісність та ефективність виховного процесу, є показником його послідовності й результативності. Реалізація принципу наступності між дошкільною та початковою шкільною освітою з одного боку спрямована на підготовку дітей до систематичного навчання у школі, а з іншого – на використання у першому класі набутого у дитячому садку досвіду. Таким чином, початкова школа має повно і точно враховувати досягнення дітей дошкільного віку, а зміст початкової освіти повинен логічно доповнювати, продовжувати і розширювати зміст дошкільної освіти.

Аналізуючи проблему наступності у навчанні дітей дошкільного і молодшого шкільного віку, Г.Назаренко критикує пануючий функціональний підхід, сутність якого полягає у тому, що завдання дошкільної освіти механічно підганяються до вимог школи, а в школі продовжується їх подальший розвиток. Такий підхід є недоцільним і викликає негативні наслідки, оскільки не враховує самоцінність дитинства, вікові особливості дітей. Більш доречним, на думку науковця, є педоцентричний підхід, який ґрунтується на визнанні самоцінності дошкільного та молодшого шкільного віку, організації навчання в межах специфічних для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку видів діяльності, використання методів і форм навчання, що відповідають своєрідності розвитку дитини [4, с.12].

На думку З.Борисової, О.Киричук, Д.Ніколенка, проблема наступності у роботі дитячого садка і школи є комплексною. У ній можна виділити анатомо-фізіологічний аспект, що передбачає врахування особливостей розвитку нервової, серцево-судинної, кістково-м'язової систем дошкільників та молодших школярів та відповідну організацію навчально-виховного процесу; психолого-педагогічний аспект потребує врахування у початковій школі рівня сформованості розумової, моральної, фізичної, естетичної культури дошкільників, особливостей становлення когнітивної, емоційно-мотиваційної, вольової сфер особистості; педагогічно-організаційний аспект передбачає узгодження основних компонентів навчально-виховного процесу (мети та змісту програмного матеріалу, методів, форм навчання і виховання, кінцевих результатів діяльності дітей старшого дошкільного і молодшого шкільного віку), готовність педагогічних працівників до забезпечення наступності [5, с.13]. Д.Струнникова педагогічну сутність наступності розглядає у двох аспектах: змістовому (зв'язок у завданнях, формах і методах організації навчально-виховного процесу) та організаційному (узгодження умов навчання і виховання старших дошкільників і першокласників, співпраця вихователів, вчителів, батьків).

Схожий підхід ми бачимо і у В.Просвіркіна. Загалом, науковець значення наступності вбачає у можливості вибудовувати індивідуальну траєкторію розвитку дитини з урахуванням особливостей попереднього розвитку і прогнозу. У розробленій ним технології наступності В.Просвіркін виділяє медико-фізіологічний аспект (створення здоров'язберігаючого середовища), соціально-психологічний аспект (формування мотивації до навчання та спрямованості особистості), педагогічний аспект (забезпечення якості навчання) [7, с.8].

Дещо інший підхід пропонує С.Рягін. Науковець наголошує на необхідності комплексного вирішення проблеми наступності, що передбачає інтеграцію можливостей різних ланок освіти для досягнення особистісних, суспільних і державних інтересів. Реалізація наступності має здійснюватися на таких рівнях: системний рівень (стратегічне проектування, кооперація ресурсів системи освіти), інституціональний рівень (розробка програм навчання учнів), педагогічний рівень (проектування і реалізація програм ін-

дивідуального розвитку), особистісний рівень (формування необхідних компетенцій). Такий підхід дозволить змінити існуючу модель бінарних опозицій, яка заснована на протиставленні і порівнянні різних ланок освіти, що є неефективним, оскільки передбачає однобоку організацію педагогічного процесу [9, с.8-10].

У нашому дослідженні сутність наступності у вихованні моральних цінностей ми розуміємо як зв'язок між різними ступенями освіти та їх узгодження. Також ми підтримуємо твердження науковців стосовно необхідності комплексного вирішення проблеми наступності, що дозволить забезпечити неперервність і єдину організацію виховного процесу на різних рівнях, послідовне ускладнення знань, способів поведінки і діяльності.

Розв'язання проблеми наступності у вихованні моральних цінностей дітей дошкільного і молодшого шкільного віку ускладнюється багатьма чинниками: неохопленість всіх дітей дошкільною освітою, особливо у сільській місцевості (причинами є відсутність ДНЗ у невеликих селах, нерозуміння батьками важливості дошкільної освіти); майже повна відсутність взаємодії між вихователями ДНЗ і вчителями початкової школи; недостатня узгодженість мети і завдань дошкільної і початкової шкільної освіти (у школі значно менше приділяється увага реалізації виховних завдань у порівнянні з ДНЗ); недостатня розробленість теоретико-методичних засад виховання моральних цінностей дітей у період переходу від дошкільної до початкової шкільної освіти; посилені інформатизація педагогічного процесу, наслідком якої є збіднення дитячої субкультури, згортання ігрової діяльності у сучасних дітей, що негативно впливає на формування моральних цінностей; домінування функціонального підходу, відповідно до якого завдання дошкільної освіти механічно підганяються до вимог школи.

Аналіз наукової літератури дозволив нам виділити такі рівні реалізації принципу наступності у вихованні моральних цінностей дітей дошкільного і молодшого шкільного віку:

- особистісний рівень – передбачає спрямованість виховного процесу на формування моральних цінностей окремої дитини, визначення перспективи її розвитку і дитячого колективу в цілому;
- педагогічний рівень – потребує узгодження всіх компонентів педагогічного процесу (мети, змісту, організаційних форм і методів виховання), створення розвивального середовища;
- управлінський рівень – передбачає узгодження діяльності всіх підсистем, що забезпечують наступність у вихованні моральних цінностей (єдність мети і завдань на рівні освітніх закладів, окремої групи (класу), узгодженість системи виховної роботи, методичної діяльності).

Особистісний рівень наступності передбачає визначення сутності і змісту моральних цінностей, які формується у дітей дошкільного і молодшого шкільного віку. Під моральними цінностями ми розуміємо значимість, особистісний смисл певних ідей, відповідних дій і вчинків, що об'єднуються у понятті "добро", характеризуються спрямованістю на іншу людину і виключають елемент корисності. За переконанням О.Кононко, у дошкільному віці починає формуватися елементарна система моральних цінностей, до яких ми відносимо цінності дружби, любові, толерантності, справедливості, вірності, довіри і віри, які об'єднуються у загальному понятті "добро". Також ми підтримуємо думку М.Гартмана про "єдність добродісностей", відповідно до якої моральні цінності формуються паралельно, отже формування однієї цінності обов'язково стимулює формування іншої моральної цінності. Так, цінність дружби беззаперечно передбачає виявлення турботи, вірності у взаєминах, чесності, довіри, віри у сили іншої людини тощо.

Реалізація завдань особистісного рівня можлива за умови врахування особливостей фізіологічного та психіч-

ного розвитку дітей, що передбачає забезпечення потреби у рухах; необхідність включення в різні види діяльності при збереженні провідної ролі ігрової діяльності на початку I-го класу початкової школи, що сприятиме "розмитості" межі між дошкільною і шкільною освітою; оберігаючий характер виховання, що дозволить уникнути перевантаження дітей, забезпечить збереження і зміцнення їх психічного здоров'я.

Реалізація наступності на педагогічному рівні передбачає усвідомлення педагогами єдиної мети виховання дітей; узгодження форм виховання моральних цінностей, які мають змінюватись від форм, де організатором є педагог – до таких форм виховання, де організаторами і виконавцями є діти. Важливою умовою є створення розвивального середовища, яке містить (за О.Кононко) природну, соціальну, предметно-ігрову складові та простір "Я".

Значна увага приділяється забезпеченню успішної адаптації дітей до школи у перші місці їх перебування у ній. З цією метою застосовуються такі заходи як спостереження за дітьми та вивчення міжособистісних взаємин у класі, індивідуальна робота з дітьми, які переживають важку адаптацію, робота з батьками (консультування, індивідуальні та групові бесіди), підтримка класного керівника.

Завдання наступності у управлінському рівні полягає у чіткому формулюванні мети діяльності, як передбаченні кінцевого результату та завдань, що визначають послідовність дій по досягненню мети; забезпечення єдиного стилю взаємодії у системі "педагог – дитина", "педагог – діти"

(найбільш оптимальним стилем взаємодії є співробітництво); розробка теоретико-методичних засад виховання моральних цінностей у період переходу від старшого дошкільного до молодшого шкільного віку.

Отже, проблема наступності у філософії розглядається у контексті зв'язку між етапами або ступенями розвитку, що виявляється у збереженні певних характеристик процесу; у психології наступність розглядається як характеристика розвитку особистості, де періоди її становлення послідовно змінюють один одного; у педагогіці наступність є важливим принципом виховання, що забезпечує цілісність педагогічного процесу і є умовою реалізації інших принципів. У нашому дослідженні сутність наступності у вихованні моральних цінностей ми розуміємо як зв'язок між різними ступенями освіти та їх узгодження. Реалізація принципу наступності у вихованні моральних цінностей дітей дошкільного і молодшого шкільного віку здійснюється на таких рівнях: особистісний рівень, що передбачає спрямованість виховного процесу на формування моральних цінностей окремої дитини і дитячого колективу в цілому; педагогічний рівень потребує узгодження всіх компонентів педагогічного процесу (мети, змісту, організаційних форм і методів виховання), створення розвивального середовища; управлінський рівень полягає в узгодженні діяльності всіх підсистем закладу освіти. Перспективою подальших досліджень є розробка технології виховання моральних цінностей дітей у період переходу від дошкільної до початкової шкільної освіти.

Література та джерела

1. Брушлинский А.В. Субъект: мышление, учение, воображение: избранные психологические труды / А. В. Брушлинский. – 2-е изд. испр. – М.: Изд-во Моск. психолого-социального ин-та; Воронеж: НПО «Модэк», 2003. – 408 с.
2. Давыдов В.В. Научное обеспечение образования в свете нового педагогического мышления // Новое педагогическое мышление / Под ред. А.В. Петровского. – М.: Педагогика, 1989. – С.64-89
3. Леонтьев А.А. Язык и речевая деятельность в общей и педагогической психологии: Избранные психологические труды / А.А.Леонтьев. – М.: Московский психолого-социальный институт, Воронеж: НПО «МОДЭК», 2001. – 448с.
4. Назаренко Г.І. Організаційно-педагогічні умови забезпечення наступності в навчанні дітей дошкільного та молодшого шкільного віку: автореферат дис. на здобуття наукового ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.09 "Теорія навчання" / Ганна Іванівна Назаренко. – Криворізький державний педагогічний університет (Київ). – Кривий Ріг, 2002. – 18 с.
5. Наступність у навчально-виховній роботі дитячого садка і школи / [упорядник З.Борисова]. – К.: Радянська школа, 1985. – 142 с.
6. Сластенин В.А. Педагогика: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / В.А.Сластенин, И.Ф.Исаев, Е.Н.Шиянов; Под ред.В.А. Сластенина. – М.: Издательский центр "Академия", 2002. – 576 с.
7. Просвиркин В.Н. Технология преемственности в системе непрерывного образования: автореферат дис. ... д-ра пед. наук: спец. 13.00.01 "Общая педагогика, история педагогики и образования" / Владимир Николаевич Просвиркин; Институт теории и истории педагогики РАН – М., 2008. – 42 с.
8. Рубинштейн С.Л. Бытие и сознание. Человек и мир / С.Л.Рубинштейн. – СПб.: Питер, 2003. – 512 с.
9. Рягин С.Н. Преемственность среднего общего и высшего профессионального образования в условиях их системных изменений : автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01 "Общая педагогика, история педагогики и образования" / Сергей Николаевич Рягин. – М., 2010. – 44 с.
10. Философская Энциклопедия: в 5-х т. / [под редакцией Ф. В. Константинова]. — М.: Советская энциклопедия, 1960—1970. — Т. 5. — 1970. — 740 с.

В статье рассмотрено понимание сущности и содержания понятия "преемственность" в философии, психологии, педагогике. Проанализированы составляющие и уровни преемственности, которые выделяются в научной литературе. Выделены причины, затрудняющие реализацию принципа преемственности между дошкольным и начальным школьным образованием. Автором предложено собственный подход к выделению уровней и их содержательного наполнения при решении проблемы преемственности.

Ключевые слова: преемственность, принцип преемственности в воспитании, уровни преемственности, аспекты преемственности.

The article highlights the nature and the content of the word "continuity" in philosophy, psychology and pedagogics. The problem of continuity in philosophy is considered to be in the context of the relationship between phases and stages of development and expresses in terms of the preservation of certain characteristics of the process. Continuity in pedagogics is seen as a characteristic of an individual where the periods of its formation are successive. Continuity is an important education principle in pedagogics. It ensures the integrity of a pedagogical process and is a condition for the implementation of other principles. Components and levels of the principle of continuity, which are allocated in the scientific literature are analyzed. The reasons that impede the implementation of the principle of continuity between pre-school and primary school education are highlighted. The author suggests his own approach to choosing levels and their substantive content in the determination of problems of continuity. Personal level is intended to direct the educational process on the formation of moral values of a child and children's group as a whole. Pedagogical level requires the coordination of all components of educational process. Management level is responsible for all the subsystems of the institution.

Key words: continuity, the principle of continuity in education, levels of continuity, continuity aspects.